

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

X. ÉVF.

1938. ÁPR.-DEC.

4—12. FÜZET

A nomádpásztorokodás életformája

1.

A magyarság őstörténetével foglalkozó minden könyv és tanulmány megemlékezik többek között a magyarok *nomád pásztorkodó* vagy *lovas-nomád* életmódjáról. Történeti kútforrásaink is minden kétséget kizáróan bizonyítják azt, hogy a honfoglaláselőtti magyarság ú. n. *nomádpásztorokodó* életmódot folytatott. Közismertek és sokszor idézettek Ibr.-Roszteh, Gurdêzî és El-Bekrî egykorú keleti írók erre vonatkozó adatai.

Abban tehát minden tudósunk egyetért, hogy őseink élete az etelközi, a levediai és a kubánvidéki hazában ú. n. lovas nomádpásztorokodó gazdasági berendezésű volt, de már abban, hogy milyen volt ez a gazdasági berendezés, eltérnek a vélemények és legtöbbször helytelenül is magyarázzák, valószínűleg azért, mert nincsenek tisztában azzal, hogy tulajdonképpen mi is az a nomádpásztorokodás.

Ennek a bizonytalanságnak, illetőleg tájékozatlanságnak következménye azután az a sok tekintetben felületes magyarázat és téves felfogás, amely az ősmagyarok életviszonyainak leírása közben lépten-nyomon felbukkant és sajnos még a legújabb időben is előfordul. Ha mindazok, akik e kérdéssel foglalkoztak, ismerték volna ennek a nomádpásztoréletnek kifejlődését és pontos menetét, ha tudták volna például, milyen pontosan előírt pályán mozog a nomadizálás, milyen szigorú szabályossággal folyik le az ilyen gazdasági berendezésű népek egész élete, valószínűleg másként irták volna meg némely az ősmagyarokra vonatkozó feltevéseiket is. Akkor pl. nem irták volna még legújabbban is azt, hogy a levediai magyarok „az év melegebb felében bemennek a pusztába és *különféle vállalkozásokba* bocsátkoznak”.¹ Vagy azt, hogy „...a *zsákmányolási tevékenység és kereskedelmi terjeszkedés*, amelyen steppe-népeink gazdasági élete nyugodott”,² vagy pedig: „A nomádok, kiknek gazdasági élete *főleg a háborús zsákmányoláson* alapult”.³

Mindazok, akik a magyarok őstörténetével foglalkoztak, vagy elkerülik e kérdés tüzetesebb tárgyalását, vagy egészen egyoldalúan, min-

¹ Századok, LXVII, 272.

² Arch. Hung. XVI. 76.

³ U. o. 78

dénki a maga tudománya szemszögéből, tehát a történész történeti alapon, a nyelvész nyelvészeti alapon, magyarázza. *Néprajzi és gazdaságtörténeti* szempontból azonban eddig nem igen vizsgálták meg a honfoglalás előtti magyarság életét, pedig ennek erről az oldalról való tanulmányozása is igen fontos, sőt úgy tetszik bizonyos kérdések megoldására egyedül célravezetőnek látszik. Herman Otto⁴ volt az egyetlen, aki földrajzi, természetrajzi és néprajzi alapon igyekezte ezt a kérdést megvilágítani. Sajnos ki nem elégtő eredménnyel, mert ő ebben inkább a régi, nem mindig megbízható írott forrásokra támaszkodott s figyelmen kívül hagyta a ma is nomadizáló pásztornépek élő példáját.

Egyedül Alföldi András mutatott rá, a húnokról szólva, arra, hogy a nomád pásztornépek „nem voltak primitív ősemberek hordája, mint Nyugaton ma is hiszik; maga a téli és nyári legelők között szabályszerűen végbemenő vándorlása sem volt szeszélyes cigányélet, hanem az... égöv kombinált kihasználása; a zord klíma alatt az egyedüli életlehetőség“.⁵

2

A szaktudósok kis körén kívül álló nagy olvasóközönség a magyarok lovas nomád életének hallatára vagy olvastára valószínűleg egészen hasonló téves képzetet alkot magának a kérdésről, mint amikor azt olvassa, hogy a honfoglaló magyarok sátorban laktak. Mert ilyenkor még a művelt olvasónak is azonnal a cigánysátor jut az eszébe s nem gondol arra (egészen természetesen, mert nem ismeri), hogy milyen tökéletes, pompás ház volt az a rácsos szerkezetű kupolás nemezhajlék, amelyben a magyarok akkor laktak.⁶ Nem is csodálkozhatunk tehát azon, hogy ha az emberek, hallván a magyarok lovas *nomád* életéről, rögtön ne gondoljanak a nomadizáló cigányokra (amihez a sátorlakás ténye is hozzájárul), vagy pedig a nomadizáló balkáni juhpásztorokra, albánokra, kucóóláhokra. Pedig a cigányok és a balkáni pásztrok nomadizálásának semmi, de semmi köze, de még a legkisebb vonatkozása sincsen a lovas nomádpásztorkodás életformájához.

De nem csak a tájékozatlan nagyközönség, hanem még a kérdéssel tudományosan foglalkozók is sokszor tájékozatlanok a nomádpásztorkodás kérdésében. Csak ezzel magyarázható az, ha egyesek például tagadják a magyarság *teljes nomádságát* s e helyett azt igyekeznek a köztudatba vinni, hogy az ősmagyarok nem voltak olyan nomádok, mint a húnok, avarok, stb. hanem csak *télnomádok* voltak.⁷

⁴ A magyarok nagy ősfoglalkozása.

⁵ Magyarország és a római birodalom, 1934, 48—49.

⁶ V. ö. Cs. Sebestyén Károly, Milyen házban laktak a honfoglaló magyarok. Napkelet, 1926, 692.

⁷ Györfi István, Buvár. I, 470.

Ennek az állításnak nézeteim szerint érzelembeli okai vannak. Az emberek — a cigányokra és a balkáni pásztorkokra gondolva — lealacsonyítónak, szégyenletesnek tartják azt, ha a világ arról szerez tudomást, hogy őseink *nomádok* voltak. Mivel pedig ezt egészen letagadni még sem lehet, legalább enyhíteni vélik a szerintük szégyelni való állapotot azzal, hogy a magyarokat *félnomádokká* teszik. Nem tudván azt, hogy éppen ezzel a meghatározással helyezik őseinket egy a teljes nomádságnál sokkal mélyebben fekvő kulturáliszínvonalra. Tehát éppen ellenkező célt érnek el vele.

Ugyanide ebbe az eszmekörbe tartozik, mint látni fogjuk, az a másik újabban felmerült tudományos érvelés is, hogy a honfoglalás előtti magyarok már azért sem lehettek *teljes nomádok*, mert hisz régi források tanúsága szerint szántóföldjeik is voltak, tehát *földműveléssel* is foglalkoztak. Ezt is csak azért kell így hangsúlyozni, hogy a világ szeme előtt előkelőbb színben, műveltebb mezben mutassák őshazabeli elődeinket.

Végül még egy ilyen tudományos tévedésre kell itt rámutatnunk. Egészen hamis képet ad ugyanis az, aki szembeállítja egymással a „*rabló nomád magyar*” és a „*magas műveltségű békés földművelő bolgár-török*” népet. Mert ha már *nomád*, akkor ne békés pásztor, hanem *harcias rabló* legyen a magyar, ez legalább valami romantikus fényt ad neki. Sajnos ez a rablási szenvedély és harcias erény is sok zavart okozott már — nem a közönségénél — hanem a vele foglalkozó tudományos körökben.

Ez mind azért van, mert nemcsak ebben a mi külön kérdésünkben, hanem általában a különféle tudományágakban is állandóan visszatérő hibát követnek el azzal, hogy a messze múltban megtörtént események vagy állapotok értékelését vagy a múltból fenmaradt tárgyak, nyelvi v. szellemi emlékek eredetét, keletkezését, használatát, értékét, a mai érték megállapító eszközökkel mérik. Már az is nagy hiba (amelyről azonban Németországban már kezdenek leszokni), hogy a népvándorlaskor népeinek kulturáját mindig az európai középtengermelléki klasszikus népek kulturájához mérik. De még nagyobb hibát követnek el azok, akik mai értékmérővel mérik, vagyis a honfoglaló magyarság gazdasági állapotáról vagy műveltségéről írván, ezt nem az akkori és egyazon kulturális körhöz tartozó népekéhez, hanem a mai állapotokhoz hasonlítva értékelik. Egészen bizonyos, hogy a honfoglaláskora előtt s még azután is egy ideig nomadizálva élő magyaroknak ugyanolyan volt az életmódjuk, amint amilyen ma is az Ázsiában nomadizáló népeké. Lássuk tehát ezt kissé közelebről, főleg pedig ennek az akkori viszonyokhoz képest értékes vagy értéktelen voltát.

3.

Alaposan meg akarván vizsgálni ezt a kérdést, lássuk előbb a *nomádpásztorokodás*, vagy másként *pásztornomadizmus* keletkezését és kifejlődését.

Mivel a pásztornomadizmus olyan gazdasági forma, mely a állattenyésztésen alapul, ezért a kifejlett nomád-pásztorokodást mindenesetre az egyhelyben való állattenyésztés előzte meg. Miután pedig lehetetlennek látszik, hogy az ú. n. vadászó népek lettek volna a nyájállatok első tenyésztői, fel kell tételeznünk, hogy csakis növénytermelő népek lehettek az első állattenyésztők. Már a vadászó és az állattenyésztő népeknek elvileg igen különböző lelki beállítása is általában ellentmond annak, hogy a pásztornomadizmus a vadászatból fejlődött volna ki. Valószínűleg olyan növénytermelő gazdálkodásból fejlődött, ahol már volt apróállattartás, tehát ú. n. kapás-gazdálkodásból. A nagyobb állat tenyésztése eleinte csak a juhra és a kecskére terjedt ki. Ezekből a növénytermelő, aprójószágartó népekből azután lassanként elváltak azon néprészek, melyek a nagyobb nyájak őrzésével voltak megbízva. Mivel t. i. mindig távolabbi és távolabbi legelőterületeket kellett felkeresniök, végül elszakadtak, gazdaságilag önállósultak. Így keletkezett az a sajátos gazdaságforma, melyet *nomád pásztorkodásnak* szoktunk nevezni. Középázsia népei, amelyek ezt a gazdaságformát átvették, később más állatokat is, *lovat, szamarat, tevét és szarvasmarhát, északon rénszarvasi* is tenyésztés alá vettek, mert csak ezekkel a teherhordó-, lovagló- és kocsihúzó-állatokkal tudták az óriási terjedelmű steppevidéket uralni. Ez a pásztornomadizmus Középázsia nyugati részein fejlődött ki s onnan terjedt el előbb az ázsiai steppeterületekre, majd Európa keleti és Afrika északi és északkeleti vidékeire is.

A nagyobb állatok tenyésztésének még a legegyszerűbb módja is bizonyos feltételeken alapul és bizonyos szabályok betartását kívánja meg. Az állatok jóléte és fejlődése ugyanis a tápláléktól és a víztől függ. Szarvasmarhának pl. vízben bő gazdag legelő kell, tenyésztése tehát általában termékeny nagy folyóvölgyekben (Duna, Tisza, Maros) vagy dús hegyi legelőkön (Székelyföld) lehetséges. A többi fent felsorolt állat megelégszik gyengébb és gyérebbe növő növényzettel is. Tenyésztésük tehát a steppén is sikerül. A legelő azonban a fű lelegetése folytán bizonyos idő múlva kimerül, még pedig annál gyorsabban, minél nagyobb a rajta legelésző nyáj. Ezért át kell terelni a nyájakat más területre. Termékeny vidékeken közel lehet egy más legelőterület, de ott ahol nagy terméketlen földterületek vannak a termékeny legelőóázisok között, messzire fekszenek az alkalmas legelők egymástól. Mivel azonban idővel az összes legelők egymásután kimerülnek, állandóan változtatni kell a nyájak helyét, tehát vándorolni kell.

A nyájaknak és velük együtt a nyájtartóknak ilyen ide-oda vándorlása azonban korántsem céltalan kóborlás, hanem mindig bizonyos meghatározott területen belül történik. Az állattenyésztő nép kénytelen a nyájak körében lakni, mert azokat folyton gondozni kell. Pásztorok kel-
lenek, akik a nyáját összetartják, itatják, új legelőre terelik, a tejet,

gyapjút összegyűjtik, s akik az állatokat megvédik vadállatok és rablók ellen. Egy-két napi távolságra el lehet terelni az állatokat a lakóhelytől, nagyobb távolság azonban megnehezíti, sőt lehetetlenné teszi az okszerű gazdálkodást. Tehát a nyájtulajdonos család nem lakhatik bizonyos távolságon túl a nyájtól. Ezért, ha a nyáj kénytelen újabb legelőre továbbvándorolni, akkor a család vele vonul, együtt vándorol a nyájjal. Ez viszont meghatározza a vándorló nép egész életberendezését, táplálkozását, ruházkodását és lakását, amelyek mind a vándorló életmódhoz alakulnak. Ez tehát a nomádpásztorokodás lényege, amely csak ott keletkezhet és állhat fenn, ahol egy népnek egész gazdálkodása teljesen a nyájállatok tenyésztésére van alapítva.

A vándorlás sikeres keresztülvitelére természetesen pontosan ismerni kell az összes számításba jöhető legelőterületeket, minőségüket és évszakonként való állapotukat. Mert nemcsak az állatok, hanem a család és az egész nép jóléte attól függ, hogy idejében mindig friss és érintetlen legelő területet találjanak. Ezért a nomádgazdálkodás legfontosabb és egyszerűsített legnehezebb munkája a nyájakkal való vándorlás.

4.

A vándorlás tavasz elején kezdődik, nem mindenütt egy és ugyanazon a napon, hanem az időjárás változása szerint. A kirgizek pl. április közepén vándorolnak el a téli szállásról. A hosszú tél után beköszöntő tavasz az egyetlen igazán szép időszak a steppén, az igazi boldogság szaka. Csak az a kár, hogy igen rövid ideig tart. Ahogy a melegebb idő elolvasztja a havat, kezd a fű hajtani, nem ugyan pázsitosan, mint nálunk a réten vagy kaszálón, hanem csemókban, de rövid idő alatt magasra nő. A steppevirágok milliói egyszerre nyílnak a langyos tavaszi levegőben, tulipán, ökörfarkkóró, szárfaláb, rekettye, gyöngyvirág, iriszfélék, barna harangvirág, ibolya és csillagfű díszítik ilyenkor a steppe zöld szőnyegét, tarka színpompában. Ezek mellett még sok ürömféle is takarja a földet s pompás friss illatukkal töltik meg a tiszta levegőt. Legszebb és a steppe legjellemzőbb a tulipánfélék sokszínű szőnyege. Uralkodó szín közöttük a piros és a sárga. Nem lehet csodálkozni azon a legmagasabb fokig emelkedő lelkesedésen, amellyel a steppelakók ezt az évről-évre visszatérő természeti csodát köszöntik és fogadják. A nomádok költői beszédének legszebb szava: „Virágzó legelő”. Mindazt, ami kedves nekik, hőseiket, kedvenc lovaikat és a fiatal lányokat, mikor menyasszonyi díszben vannak, virágzó legelőnek mondják.

Amikor a steppe virágzik, akkor kezdődik az esztendő. Némely primitív nomád törzs az időt nem a nap és a hold járása után számítja, hanem a virágzó legelő után. Ha valakinek az életkorát közlik, azt mond-

ják, hogy pl. „húszszor virágzott a legelő az ő születése óta“. A tavaszi kivonulás tehát a nomádok legnagyobb öröme és legfontosabb ünnepnapja.

*

A vándorlás (nomadizálás) üteme mindig a megszállt földterület minőségétől függ és szigorúan meghatározott tervek szerint és tökéletes szabályossággal történik, a téli szállástól kiindulva, ki a nyári szállásokra s onnan vissza a téli szállásra.

Minden családnak megvan a maga pontosan körülhatárolt *téli szállása*, ez tehát egyéni vagy magántulajdon. Ettől a téli szállástól, terjedelmétől és a föld minőségétől függ a nyájak szerencés áttelelése s ezzel a tulajdonos család jóléte és gazdagsága. A *nyári legelő* ellenben az egész nemzetség közös tulajdona. Minden egyes család ott telepedhet le rajta, ahol akar. Ezért minden egyes család elsőnek szeretne ott lenni a nyári legelőn, hogy a legjobb darabot szállhassa meg. A fenyegető rablóveszedelem miatt azonban nem vándorolhatnak egyenként s ez tehát arra kényszeríti a családokat, hogy együtt vándoroljanak.

Az elindulás előtt előre kiküldött emberek kikeresik a nyári legelőn a legjobb helyet a fejedelem vagy törzsfőnök számára. Miután külön hírvivők tudomásul adták az elvonulás napját, először a törzsfőnök vonul el a nyájaival, azután következnek a szűkebb környezetéhez tartozó minden népe s végül a többiek. Az elvonulás előtt való este összeszednek és összecsomagolnak mindent, ha jó az idő, még a jurtot is szétszedik és részeit elcsomagolják. Egy közönséges jurt minden része elfér egy tevére vagy két bikán, nagyobb (fejedelmi v. templom-) jurt anyagát két vagy három tevére viszi.

Legelőször a nyájakat hajtják el. A menet élén, mintegy vezetőül, a kecskék haladnak. Azután következnek a juhok, a lovak s végül a szarvasmarhák. A nyájakat vándorlás alatt a család felnőtt fiai, legények és szolgák gondozzák. Minden egyes nyáj külön útvonalon halad, ott ahol az állatfajnak megfelelő táplálék található. A vándorló menetet bezárja a tevekaraván, mely a család minden ingó vagyonát viszi, a hajléktól kezdve az utolsó ruhadarabig.

A menetben a tevék egyes sorban haladnak, egyik a másik után, egymáshoz kötözve. A lakásberendezést vivő tevekaravánt mindig az első feleség vezeti, aki lovon ül a menet élén, s a vezérteve orrkarikáján áthúzott kötelet fogja. A család nő tagjai és a gyerekek ezzel a csapattal utaznak, ló- vagy teveháton, az apró gyerekek a tevék oldalára erősített kosarakban. A férfiak közül csupán a szükséges védőkíséret tartózkodik a tevekaraván körül.

Ezen a napon az asszonyok és leányok legszebb ünneplő ruhájukat veszik fel az útra, felcicomázzák magukat s ahol szokásos, kifestik magu-

kat. A lovakra, tevékre színes takarókat, szőnyeget borítanak s színes szalagokkal díszítik a szerszámjukat.

A férfiak közül azok, akik nincsenek a nyájak terelésével és őrzésével elfoglalva, a munka legkönnyebb részét veszik ki. Csupán azt mondják meg a karaván vezetőjének, hogy merre felé kell menni s meddig, azután gyorsan előrelovagolnak messzire s arra alkalmas helyen leheverednek, beszélgetve bevárják a karaván megérkezését. Ha lehet, útközben vadászattal szórakoznak. Ha azonban rosszak az utak, vagy rossz idő köszönt a karavánra, akkor a férfiak is az övéik mellett maradnak s gondoskodnak a teherhordó állatokról; segítenek, ha valamelyik állat elesik vagy megakad a sárban, vízben. Ezenkívül segédkeznek megérkezéskor a leszedésnél, megtisztítják a kutakat s összekeresik a tüzelőanyagot.

Ahogy megérkeznek az első, előre kiszemelt alkalmas legelő területre, megállapodik a karaván, az állatokat széthajtják minden fajtát külön-külön csoportban, s felállítják a lakóházakat, a jurtokat. Egy-egy jurt fellátására körülbelül egy órai idő kell, így tehát elég gyorsan együtt van az első nyári állomás tanyája vagy „faluja“. És itt most jó ideig, a szerint hogy milyen minőségű a terület füve, vagy mekkora területű ez a legelő, néhány hétig, esetleg csupán néhány napig egy helyben maradnak: a nyájak is, az emberek is a jurtos aulban. Ha aztán kimerült a terület táplálékanyaga, azaz lelegelték a fűvet teljesen, akkor tovább vándorolnak a következő legelőterületig, a második állomáshelyre.

5.

Közben azonban elmúlik a tavasz, túlgyorsan, gyorsabban mint máshol. Az egész steppe, mely néhány hét vagy nap előtt még szinte paradicsombeli virágos kert volt, tavasz elmúltával szinte hirtelen valóságos sivataggá válik és, sajnos, az egész nyár folyamán ilyen is marad. A virágok és növények virágzása ugyanis gyorsan elmúlik s akkor a táj egyszerre fakóvá és barnaszínűvé válik, csak a keserű ürömfélék burjánzanak még egy ideig a zöld szín különféle árnyalataiban. Kevés szalmavirág vagy bogáncs adja ezentúl a steppe állandó, de gyér díszét. Mert a nap melege nagy súllyal nehezedik a természetre s kiszárit a földből minden csepp nedvességet; amely növényben nincsen elég szívósság, az elszárad és szomjan hal. Nem mintha a föld magában véve terméketlen volna. A déloroszországi steppe általában többnyire agyagos, sőt helyenként humuszréteg is borítja, de elvéve akad benne homokos terület is. Más éghajlati viszonyok mellett ez a föld is bizonyára igen termékeny volna. De hiányzik itt legnagyobb részén minden növényzet életető eleme, a víz. Hiányzik a víz a talaj mélységében is, mert a télen esett hó mindig túl hamar elolvad, a vize túl gyorsan elfolyik a legközelebbi folyóba.

A délorosz steppe folyórendszereinek nagy hiánya éppen az, hogy hiányzik a vizet tároló mellékágak sokasága.

Nyáron az ég a legtisztább kék színben pompázik, a legkisebb felhőske sem látszik az égbolton s a nap kegyetlen szigorúsággal küldi le mindent felperzselő tűzsugarait a szomjas földre. Reszketve áll a levegő a száraz mező felett a hőségben s igen gyakran mutatja a láthatáron a *déli*báb csalfa képeit: friss folyóvizet, fák szegélyezte tavakat... Mély csend honol a puszta felett, mert nappal minden állat elbújik a föld nyílásaiba, szakadékokba, bokrok aljába.

Mint a homoksvatagnak úgy megvannak a steppének is a maga *odzísai*. Ezek olyan talajsüppedéseken, bémélyedéseken keletkeznek, amelyekről a téli hó leve nem tud lefolyni, hanem kénytelen a földbe szívárogni. Itt gyakran keletkeznek kisebb források is. Az ilyen aránylag vízben bő helyeken a nyár folyamán is van zöldelő növényzet s az itt termő steppefű kitűnő minőségű és igen kedvelt tápláléka a nyájaknak.

A nyári hőséget csak rövid időre szakítják meg a *zivatarok*, de hatásuk igen csekély. Ahogyan az olvadó hótömegek vize gyorsan lefolyik a keményre fagyott altalajról, anélküli hogy abba belehatolna, éppen így folyik le a nyári zivatarok vize is hatástalanul a kőkeményre száradt talajról. A lefolyó víznek nincs ideje, hogy a kiszáradt földet megpuhítsa s így belehatoljon. A steppe ezért zivatar után is kiaszott és kiégett marad mint volt előtte, csupán a levegő hül le ilyenkor valamennyire néhány órára vagy egy-két napra.

A nyári legelőn való vándorlás aszerint történik, hogy milyen nagyok az egyes, egymástól kisebb-nagyobb távolságban fekvő legelő területek. A steppe ugyanis nem végnélküli egyforma pázsitmező, hanem keskenyebb-szélesebb homokos, terméketlen sávoktól megszakított különféle nagyságú füves területekből áll. A nyáj addig marad egy helyen, amíg felélte az egész fűvet, ami eltarthat néhány napig, de eltarthat néha hetekig is. E szerint a család napokat, sőt heteket tölthet el egy-egy helyen, amíg tovább vonul a következő kút vagy folyó közelében levő fűterületig. Minél gazdagabb és dúsabb a legelő, annál lassabb az előrehaladás. Eleinte lassabb ütemben megy a vándorlás, mert akkor még sok és dús a fű, de később a nyár előrehaladásával mind gyorsabb lesz az, mind rövidebb ideig maradhatnak egy helyben.

Végre körülbelül augusztus közepe táján elérik a nyári szállás legtávolabbi, legtöbbszörre egyszersmind legészakibb pontját, ahonnan vissza kell fordulni. Augusztus közepe táján tehát visszafordulnak s akkor ugyanolyan körülmények között, legtöbbször ugyanazon az úton és ugyanazon kútak érintésével történik a visszavándorlás a téli szállás felé, ahová rendszeren november elejére érnek.

6.

A téli szállás helyét nagy gonddal és körültekintéssel kell kiválasztani. Rendes körülmények között mindig a vándorlási területnek legdélebbre fekvő pontját választják téli szállásnak, ha az egyéb körülmények is megfelelőek. Feltétlenül víz mellett kell e helynek feküdni, folyó vagy tenger partján, nemcsak az állatok itatása miatt, hanem azért is, mert a víz mellett vannak rendszeren olyan védettebb helyek, ahol magas partoldalak, sűrűbb bokrok, főleg nádasok némi védelmet nyújtanak a téli szelek ellen. Ezek a vízmenti helyek ezenkívül mindig adnak némi táplálékot az állatoknak, már azért is, mert nyáron egyebütt legettetvén, ezzel kimélték a téli szállás legelőjét. A délre fekvő területeken rövidebb ideig tart a tél, vékonyabb a hótakaró s a hó rövidebb ideig fekszik a földön, mint az északabbra fekvő vidékeken. A tavasz is korábban köszönt be itt. A Volga alsó folyása mellett élő kalmüköknek nevezett mongolok a téli időre lehúzódnak a Káspi-tenger partjának nádasaj közé, régebben levonultak a Kuma folyótól délre fekvő hómentes steppére (a magyarok Kubánvidéke), amelyet ma a kara-nogaiak bírnak.

Ezek ismeretében talán érthetővé válnak Ibn-Rosztah és Gurdêzî sokat idézett adatai, amelyek szerint a magyarok télvíz idején a folyókhoz húzódnak s a telet partjain töltik el. De nem a halászat kedvéért, ahogy ők mondják, hanem a nyájaik megélhetése miatt.

*

A nomád pásztornépek legnagyobb ellensége a tél. A steppe télen kimondhatatlan hideg, sívár és néma, fehér a végtelenségig. A téli éjszákak derültek és zimankósak. Jaj annak, aki egymagában kimerészkedik a félelmetes fehér végtelenségbe. Sehöl út, semmi iránytmutató jel; aki eltéved, azt elnyeli a fehér némaság.

A téli szállás nem jelent nyugalmat és pihenést a nomádok számára. Ellenkezőleg, a tél a végtelen gond és aggodalom, a nyomorúság évszaka. Már egymagában az, hogy a szabad levegőhöz és szabad mozgáshoz szokott nép most kénytelen hosszú hónapokig összezsúfolva egy helyen élni, hozzá még a féltettebb apró állattal együtt a jurtnban, a mindjobban felhalmozódó tisztátalanságban, ez mind azt mutatja, milyen kényszeredett és barátságtalan lehet a nomádok téli élete.

A téli legelő veszedelmei nagyok és mindig kiszámíthatatlanok. Ha például néhány langyos napon megolvad a hó felső rétege s egy rákövetkező hirtelen fagy jégkérget fagyaszt a hóra, akkor ez a legnagyobb veszedelmét jelenti állatra, emberre egyaránt. A havas téli legelőre ugyanis elsőnek a lovakat küldik ki, hogy erős patájukkal elkaparják a havat, mert a tevék, juhok és kecskék erre képtelenek. A lovak után küldik aztán a többi állatot, az így felfedett száraz fű lelegelésére. Ha azonban jég-

takaró borítja a földet, még a lovak sem bírják azt áttörni és a füvet szabaddá tenni. Ilyenkor megesisik, hogy napokig, sőt hetekig minden táplálék nélkül maradnak az állatok, lesoványodnak s ha sokáig tart ez az állapot, végül elpusztulnak. Egyetlen segítség ilyenkor a gyors elvándorlás. Olyan területre kell átköltözködni, ahol nem volt fagy, feltéve, ha az ottani birtokosok ezt megengedik.

De nem ez az egyetlen téli csapás. A sok egyéb téli nyomorúságot szaporítják és tetézik még a hírhedt *téli hóviharok* is. A steppevihar lényegesen különbözik a más országok szeleitől s leginkább a tengeri viharokhoz hasonlítható. A szél az óriási sík területen nem találván ellenállást, mindent megmozdít s maga előtt hajt. A hó ilyenkor helyenként magasra torlódik, más helyen a vihar mennydörgésszerű morajjal kergeti a havat forgószél módjára végig a steppén. Különösen veszélyes a hóförgeteg a nyájakra. Ha az állatokat nem hajtják idejében biztos helyre, védett folyó völgybe, partoldalba, elpusztulhat az egész állatállomány. A juhek ilyenkor összebújnak egy csomóba, a hó belepi őket s végül megfagynak. A szarvasmarha elszalad a szél irányában addig, amíg a kimerüléstől, a hidegtől és az éhségtől megdöglik, vagy a hóban megfullad. A lovak nem mennek szél irányában mint a marha, hanem tágra nyitott orrlyukakkal a szél ellen szaladnak, a ménes tulajdonosai gyakran száz és száz kilométernyire találják meg. Bizonyos, hogy ilyenkor sok ló elpusztul.

Ez a téli vihar rendszeren három napig tart, még pedig úgy, hogy az első 24 órában a hó és a szél egyaránt és egyfolytában tombol. Azután eláll, de 3—6—12 óra múlva gyengülő erővel, megismétlődik. Sokszor egyetlenegy éjszakai hóvihar alatt ezrével pusztulnak el az állatok. Egy-egy vagyonos nomád máról-holnapra szegény emberré lehet. Humboldt mondja, hogy 1827-ben a Saratov-steppén egyetlen *buran* 10,500 fét, 280,000 lovat, 13,000 marhát és egymillió juhot pusztított el. A nomádok ez ellen alig védekeznek, eszükbe sem jut, hogy ezen segíteni is lehetne. Legtöbbször egykedvűen nézik és Isten elháríthatatlan csapásának tekintik az ilyen eseteket. Nem gondoskodnak téli élelemről, szénáról, egyébéről, nem készítenek téli hajlékokat az állatoknak, még a fában gazdagabb vidékeken sem.

7.

Az állatok téli pusztulása sohasem egyenletes, azaz nem egyformán éri az egyes családokat vagy törzsekét. Előfordul, hogy egy-egy családnak vagy törzsnek minden állatja elpusztul. Az ilyen szerencsétlen családnak két lehetősége van arra, hogy életét tovább fentarthassa. Az első és legtermészetesebb, újabb nyáj szerzése. Erre is két lehetőség van, vagy a *kölcsönkérés*, vagy a *rablás*. Mindakettő általános szokás a nomádok között. Az egyik mód kockázatos, a másik veszedelmes. Állatot a gazdagabb vagy szerencsésebb törzsbeliek adnak kölcsön, általában száz százalék

kamatra. Ez úgy értendő, hogy ha a jövő évben nem tudja visszaadni a kölcsönkért állatot, akkor a következő évben kettőt, még egy év múlva négyet tartozik adni. Csak rendkívül kedvező időjárás esetén és kitűnő legelőn lehet eleget tenni ennek az uzsorának, azért kockázatos vállalkozás. Ha t. i. nem sikerül, az adósság fejében beállhat szolgának a hitelezőjéhez. A második mód, a *rablás* nem mindig sikerül és mindig életveszéllyel jár. A kirgizek *barantának* nevezik ezt a rablást, amelyet mindig a rokonok és barátok segítségével hajtanak végre. De sohasem a saját törzsből, hanem mindig valamely szomszédos, lehetőleg ellenséges törzs állatai közül rabolnak. Éjjel ütnek rajta a nyájon s elhajtának belőle annyit, amennyit bírnak. De ha a tulajdonos pásztorai túlsúlyban vannak, balul üthet ki ez a „szerzés“.

Ezzel kapcsolatban meg kell említeni azt a (különben másutt nem ismertetett) szokást, amelyet Pallas említ.⁸ A volgai kalmüköknél ősrégi szokás volt, hogy ha valamely tulajdonos nyája elérte a 10.000-es számot, meg volt engedve bárkinek büntetlenül a nyájából való rablás. Az állatrablásnak ezt a finomabb fajtáját *doptolcho*-nak hívták. Csak túlzásba nem volt szabad a dolgot vinni. A kirgizeknél is szokásban van.

Ha tehát sem az egyik sem a másik mód szerint nem sikerül állatot szerezni, akkor nem marad más hátra, nincs más mentés, mint *áttérni a földművelésre*. Ezzel azonban együttjár a szabad életről való lemondás, pedig ezt szereti és becsüli legtöbbször minden nomád.

A legtöbb nomádpásztorok tudvalevőleg az állattenyésztés mellett némi földművelést is folytat, amelyben egy kevés szemes terményt, főleg kölest termelnek. Ebből készül a „kenyerük“, legfontosabb növényi táplálékuk; levesnek vagy kásának főzve eszik. Piritva elteszik téli szükségletre és úti élelemnek. Földjeik mindig a téli szállás közelében fekszenek a folyópartokon. Tavasszal, mielőtt elköltöznének a nyári szállásokra, megműveltetik a földeket, nyáron át pedig amíg a család távol van, azok a nyájukat vesztett elszegényedett emberek, akik szolgákká szegődtek hozzájuk, gondozzák, esetleg öntözik a vetéseket, akik e célból ott maradtak s a közelben laknak, „földhöz kötött“ hajlékokban, putrikban, gunyhókban. Ősszel ugyanezek az emberek learatják a termést, kicsépelik és elrejtik földalatti vermekbe.

Abból a körülményből, hogy az *aratni(?) árpa, búza, borsó, eke, kéve, öröl, sarló(?) szérű(?)* és *tarló(?)* szavaink török jövevények, arra lehet következtetni, hogy a nomádpásztor magyarok földművelő szolgálói törökök voltak.

A nyájavesztett szegény nomád tehát utolsó mentésként áll be valamelyik gazdag törzsbelijéhez s annak műveli a földjét. Állatot itt nem tarthat, mert a téli szállás egész környéke egyéni birtok s ott nem en-

⁸ Sammlungen, (1801), II. 431.

gedik meg a nyári legeltetést. A földmívelés tehát a nomádok szemében társadalmi súlyedést jelent.

Még egy fokkal lejjebb sülyednek azok, akik elvándorolnak messzire s ott beállnak napszámos munkásnak a szomszédos népek városaiba, tádzsikokhoz, szártokhoz, özbégekhez. Nyugatturkesztán oázisainak földmívelő népei a legkülönbélebb népelemek keveredéséből tevődtek össze s ezek legnagyobbbrészt csupa ilyen odavetődött elszegényedett lovas nomádok családjaiból valók.

8.

A steppén nomadizáló népek legfontosabb állatja a *juh*, a *kecske* és a *ló*. A teherhordó *teve*, bár nélkülözhetetlen állatjuk, mégis kényesebb természetű, nehezebb nevelése, és kisebb száma miatt, csak másod sorban jön itt számításba. *Szarvasmarhát* csak vízben bő és dús legelőkön lehet nevelni.

Juhokat roppant nagy tömegekben szoktak tenyészteni. A kirgizeknél nem ritkán előfordul, hogy egy-egy tulajdonosnak 50.000 darab juha van. A nagy számokat az magyarázza, hogy a juh aránylag kevés tejet ad. A tej és a gyapju a fő terméke, azonkívül husa miatt tenyésztik. A durvaszálú gyapjúból készítenek nemez takarókat, zsinórokat és hevedereket, a juh csontjaiból pedig mindenféle eszközt faragnak. Gyomrából víztartó- és tejesedények készülnek, gereznájából téli ruhák, cserzett bőréből lábbelik s mindenféle más szükséges holmik. A nomád pásztornépek, kivált a kirgizek valóságos szakemberei a bőrművességnek.

A juhokkal együtt legelnek a *kecskék*. Vándorlaskor a kecskék haladnak a menet élén. Kevés számú kecskét tenyésztenek, a tején kívül a bőrét használják nadrágok készítésére.

A *lónak* megkülönböztetett szerepe van a nomád népeknél. A kisebb testalkatú, jelentéktelen külsejű steppelő igen szívós, igénytelen, kiválóan munkabíró és kitartó. Nem ritkaság a 100—120 kilométernyi út napi munkateljesítménye. Hiszen ezek a népek mindig lóháton ülnek, a legkisebb útra is lovat használnak, sohasem járnak gyalog. Férfi, nő és gyermek egyaránt megüli a lovat. Ez a ló egyformán bírja a nyár perzselő hőségét és a tél negyven fokos hidegét, nyáron három-négy napig fűd víz nélkül meglenni, télen meg hosszú ideig minden táplálék nélkül is. Télen-nyáron kint van a legelőn, természetes nyájakra osztva, amelyeket egy-egy csödör vezet és védelmez meg a farkasok ellen. Május hónapban elkülönítik a kancákat kéthónapos csikóikkal együtt s a jurtok közelében viszik a legelőre. Itt naponta hatszor-hétszer megijedik. Hisz a sok lovat első sorban a teje miatt tenyésztik. A lótejből készül ugyanis a közkedvelt *kumis*z nevű nemzeti italuk. S mivel a kumis mennyiségén mérik a tulajdonos vagyonát, kénytelenek minél több lovat nevelni. Nem szabad

elfelejteni azt sem, hogy a fiatal csikó húsa a legfinomabb ünnepi pecsenyét szolgáltatja.

A *teve* is rendkívül fontos állatja a nomád pásztornépek legtöbbszörének. Vándorláskor ő hordja a jurt és a többi házfelszerelés minden darabját. A tevekancát is megfejik nyáron át. Nyár elején összegyűjtik a kihulló hosszú szőrét, amelyből fonalat és takarót szőnek. Aránylag azonban csak kevés tevét nevelnek, mert nagyon kényes állat, télen sokat szenved. Lassan szaporodik, sokféle betegségnek van kitéve, és ezért a legdrágább állat. Csak egyes törzsek, bizonyos vidékeken, foglalkoznak külön nagyobb mennyiségű teve nevelésével, ezekből kerülnek ki a középázsiai nagy karavánok teherhordó állatai.

A *szarvasmarha* csak igen kedvező körülmények között nevelhető. A tejen kívül főleg az eke vontatására szolgál, ott ahol földművelést űznek. A nomadizáló magyarok eredetileg valószínűleg sem tevét, sem szarvasmarhát nem neveltek. Ezt mutatja az a körülmény, hogy a *teve* szó is, meg az *ökör, bika, tehén, tulok, tinó, üsző, borjú, köpü, sajt* és *túró* szavak is aránylag késői jövevényszavak nyelvünkben.

9.

A nyájállatok gazdasági kihasználása sokféle. Húst, tejet, bőrt, gyapjút, varráshoz való ideget nyernek az állatokból, száraz trágyájuk tüzelőanyagként szolgál. Csaknem minden amire szükségük van, az állataikból kerül ki.

Húst nem igen, vagyis nem rendszeresen esznek a nomádok, ami kissé különösnek tetszik állattenyésztő nép részéről. Sajnálják az állatokat levágni, mert a minél nagyobb nyáj, a sok állat mindig társadalmi tekintélyt ad, ezért inkább szaporítani igyekeznek nyájukat, mint apaszítani. Az egészséges és erős állatot már azért is kímélik, mert tejet és gyapjút ad (juh, teve). Egészséges állatot tehát csak kiváló vendég tiszteletére, vagy nagy szükség esetén vágnak. Egyébként csak a túlöreg vagy a beteg állatot vágják le. Ha ez nyáron történik, akkor a húst megszárazítják és elteszik téli szükségletre.

A kalmükök a húst hosszú keskeny csikokra vágják, meleg sósvízbe mártják s vagy a jurt árnyékában a levegőn, vagy bent a jurtban gyenge füst fölött megszárazítják. Ezután apró kockákra vagdalják s bőrzsákokba teszik el, téli szükségletre vagy úti élelemnek.

Itt kell megemlíkezni arról a badarságról, amely európaszerte el van terjedve s úgy szól, hogy a magyarok nyéreg alatt puhított húst ettek. S o l y m o s s y Sándor mutatta ki e mende-mondának az eredetét,⁹ de meg is cáfolta végérvényesen ezt a képtelenséget, amely abból kelet-

⁹ Ethnographia, 1921, 120—123.

kezhethet, hogy a nomádok úton a nyereg feltevése előtt a feltört hátú ló sebeire lehető vékony szeletekre vagdalt nyershúst tesznek, melyet előbb sóval szórnak be, hogy a sebben férgek ne támadhassanak és gyorsabban hegedjen.

A kirgizek leginkább juh- és csikóhúst esznek — ha hozzájutnak. Leginkább télidőben szorulnak a húsevésre, amikor ugyanis kevés vagy semmi tejet nem adnak az állatok. A nomádok, különösen a férfiak, hogy könnyen és főleg olcsón, azaz ingyen, hozzájussanak egy kis húsételhez, folyton látogatják egymást. A vendégeskedés révén aztán mindig kapnak húsételt is.

Különös, hogy például a kirgizeknél, s valószínűleg más nomád pásztornépnél is, még a vadászat sem számít a hústáplálék tekintetében. A vadászatot szórakozásból és kedvtelésből üzik, gyakran szükségből a kártékony állatok (farkas) pusztításáért, vagy prémszerzés céljából, de élelemszerzésért soha. Ezzel szemben, elég különös, hogy a kalmükök megeszik mindenféle állat húsát, melyet más népek nem kedvelnek, pl. a mormotát, ürget, hódot, borzot, vidrát. Csak a kutya, a róka és a farkas húsát nem eszik meg.

Az állatok kihasználása legfőképen a tej szerzésére van alapítva. A tej a nép legfőbb tápláléka s más alakban is (sajt stb.) fontos élelmicikkük. A nagy zsírtartalmú és igen tápláló juh- és kecsketejet leginkább frissen fogyasztják, de vaját és kemény sajtot is szokták belőle készíteni, téli szükségletre.

A kirgizek a juh-, kecske-, tehén- és tevetejből készítik az *airan* nevű vastag savanyított tejet, amely nyáridőben igen kellemes ízű, szomjoltó ital. A lótejből tulajdonképen csak *kumiszt* készítenek. Erre a célra a tejet beleöntik egy nagy bőrsákba s abban egy hosszú fabot segítségével órákon át kavargatják és verik; az edényben visszamaradt régi tejmaradék erjedésbe hozza a friss tejet. Az elkészített kumiszt gyorsan el kell fogyasztani, mert az csak néhány óráig áll el. Segítenek ezen a szomszédok, ismerősök, jóbarátok, akik mindig nagy számban jönnek mindenfelől, hogy nagy lakomákon ezt az erősen pezsgő, kellemes ízű, éhséget és szomjúságot egyaránt oltó, azonkívül gyengén részegítő italt, nagy mennyiségben elfogyasszák.

Mongolok és kalmükök *pálinkát* is főznek a tejből. Erre a célra egészen kezdetleges, saját készítésű készüléket használnak. A jurt közepén, a tűz fölé háromlábra állított rézkondér tetejére jól záródó dézsafélét tesznek, néhány facső, egy hűtőedény fából, az egész agyaggal és állati trágyával légmentesen betapasztva és kész a saját külön adómentes kisüst. Készítenek egyszer főtt gyengébb és kétszer főtt erősebb pálinkát.

Bármilyen állatfajra is legyen valamely nomád pásztornép berendezve, *juhokat* mindegyiknek kell nevelni, mert ezekből nyerik a nemez-

készítéshez való *gyapjút*. A juhról nyírják, a tevéről és a kecskéről tépik a szőrt. A jurtot beborító nemeztakarókat, a földre terített és a falra akasztott pokrócokat készítik a meglehetősen durva szálú juhgyapjúból. Azonkívül megfonva ruhaanyagnak is megszövik. A legfinomabb takarók teveszőrből készülnek.

Az állati *bőröket* savanyú tejjel és liszttel cserzik meg. Bőrből készítenek ruhát, sapkát, csizmát, valamint a vándorlás közben nélkülözhetetlen és egyedül alkalmas, mert törhetetlen, edényeket. Azonkívül sokféle más dolog, szíjak, apró tartóedények, szerszám, nyeregrész stb. készülnek bőrből.

Téli ruházatnak természetesen az állatok gyapjas bőre, elsősorban a juhbőr szolgál. Gazdag emberek fényűzésére és női ruházatnak szolgál a nemesebb vadállatok bőre is, amelyeket vagy vadászattal vagy kereskedelem útján szereznek meg.

A nomád állattenyésztő népek csaknem minden életszükségletüket a nyájaik állataiból nyerik: élelmet, ruházatot, lakásnak valót. A feleslegből cserekereskedés útján szerzik be a nélkülözhetetlen növényi táplálékot és a fényűzési cikkeket, újabban persze élvezeti cikkeket, dohányt, teát stb. is.

Ez az élet látszólag könnyű és munka nélküli. Az állatok legeltetése ugyanis aránylag kevés munkaerőt igényel s ez a munka a férfiak dolga. Az őrzésnél azonban sokkal nagyobb és fáradtságosabb munka a fejéshez való terelés, maga a fejés és az állatok itatása, ha kútból kell itatni őket. S mivel mindezek a műveletek pontos időhöz vannak kötve, mégis elég fáradtságos és nehéz élet a nomádpásztorkodás. De nem kíván olyan egyforma és egyhangú testi munkát, mint a földművelés. Azonkívül szellemileg is magasabb igényeket támaszt az ember munkaképességével szemben. Ezért fejlődik ki a nomádpásztorok között a bátorság, akarat-erő, büszkeség, önbizalom, szabadság- és vendégszeretet. De ugyanez a forrása más tulajdonságoknak is, a munkakerülésnek, a szomszédos békés parasztság gögös megvetésének, a fosztogatási kedvnek, a kegyetlenségnek és a harcivágynak.

10.

A nomád pásztornépek gazdasági szervezetére igen tanulságos a kirgizek példája, melyet annál is inkább lehet példának venni, mert a kirgizek talán a legtipikusabb nomádok.

A legkisebb gazdasági egység a *család*. A férjnek rendszeren több felesége van, akiket idegen nemzetségektől vásárolt. A háztartás feje ezek között mindig az első feleség, a többi úgyszólván cselédi sorsban, alá van rendelve az első asszonynak. Gazdag emberek több felesége és még több gyermeke van, minden asszony a saját gyerekeivel külön jurtnak lakik. Mivel a felnőtt fiuk, ha megházasodnak, az apai aulban maradnak (de kü-

lön. juriban), a család idővel megnövekszik ú. n. *nagycsaláddá*, amely apajogi és fiúágon való örökösödési jogon alapszik.

Minden vagyonnak a tulajdonosa a család feje. A fiuk, ha megházasodnak, megkapják ugyan örökségüket a nyájak állományából, tehát gazdaságilag önállósulnak, de állatjaik bent maradnak ezertül is az apai nyájban. A gazdálkodás a nagycsalád keretén belül tehát közös, azonban a nyájak hozamát, a hasznot minden egyes család külön, saját tetszése szerint használja fel.

A szerencsésebb vagy tekintélyesebb nagycsaládnak különös vonzóereje van: gyakran csatlakoznak hozzá más, távolabbi rokonok vagy barátok családjai. Az ilyen aul azután 6—8—10 egyes családból áll, de a vezetés ilyenkor is, mindig a leggazdagabb családot, ill. a család legöregebb férfitagját illeti. Az ilyen nagyobb terjedelmű aul teszi a nagyobb gazdasági egységet. Az egyesített családok közösen legeltetik állatjaikat, együtt vándorolnak és együtt tanyáznak.

A nagycsalád munkafelosztásában a férfiak dolga az egész állatgondozás, az aul és a nyájak biztosítása vadállatok és ellenség ellen. A nők dolga az állati termények összegyűjtése, feldolgozása és hasznosítása; tehát a tejtermékek feldolgozása, a bőrök cserzése, a gyapju megfonása fonállá, ruhaszövet szövése, nemez készítés. A ház és az élelmezés körüli minden munka és a gyermeknevelés. A nők ezek szerint mindig el vannak foglalva, mert ők a férfiak mukaállatai, akiket árúként szoktak vásárolni.

A családtagokon kívül még más gazdasági segéderőket is alkalmaznak a nagycsaládon belül, mert a nomád állattenyésztés sok munkaerőt kíván, annyit, amennyi a családból magából nem telik ki. Férfi munkaerőnek alkalmazzák a szegény árvafiuakat és olyan saját törzsbeli embereket, akik teljesen elszegényedtek. Azonkívül más törzsből szerzett hadifoglyokat. (Ilyenek lehettek pl. a magyarok török nemzetiségű földművesei is). Vannak ezeken kívül olyan legényemberek, akik olyan szegények, hogy nem tudnak maguknak feleséget vásárolni s így képtelenek saját háztartást alapítani. Női segéderő kerül a rablott leányokból és elszegényedett családok leányaiból, asszonyaiból.

A kirgiz nép rendi szerkezete szerint vannak (vagy voltak) tehát szolgák, köznép és a vagyonos családfelek nemessége. A birtokkülönbségek igen erősen és szembetűnően vannak kifejlődve, mert a vagyon az állatnyájakon alapszik. A nagy nyájak gazdagságot jelentenek, a gazdagság pedig tekintélyt és hatalmat szerez. Gazdag emberhez könnyen csatlakoznak a szegényebbek kíséretnek, s ezért a gazdag emberek a szokásjog szerinti főnökkel szemben gyakran bitorolnak vezetőszerepet, az aulban, a nemzetségben, a törzsben. Az ilyen hatalmi versengésből aztán sokszor különféle belső bonyodalmak keletkeznek a nép között.

A nagycsalád felett, nagyobb gazdasági egységként áll a szintén apai örökség jogán felépített *nemzetség*. Ez több egymással rokon nagycsaládból tevődik össze, s egyik tekintélyes öregebb férfi vezetése alatt áll. Több nemzetség együttvéve alkotja a törzset, külön törzsfőnök alatt. Több törzsnek az összességét *hordáknak* nevezik, amelynek a kán mint örökös vezér a parancsnoka.

Minden törzsnek joga van bizonyos földterületekhez, amelyeken az egyes nemzetségek nyári és téli szállásai vannak. A nyári szállások — tulajdonképeni nomád legeítetés felületei — mint fentebb láttuk, az egyes nagycsaládok szabad rendelkezésére állanak, ellenben a téli szállások idővel átmentek a nagycsaládok magántulajdonába. Ezért télen összezsufolódnak a nemzetség nagycsaládjai az egymás mellett fekvő szállásokon, nyáron pedig messzire szétszóródnak egymástól, távol fekvő legelőkre. Csak igen kedvező körülmények között, rendkívül dús legelők és sok víz esetében lakik több nagycsalád egymáshoz közel nyáron is. De még a nyári nagy szétagoltság ellenére is igen sűrű az érintkezés az egyes nagycsaládok és nemzetségek között, mert az egyes aulok férinépe, mint láttuk, sok szabad idő felett rendelkeznek s ezt igen sűrű látogatásokra használják fel.

A férfiaknak ez a szoros összetartása adja meg a lehetőséget arra, hogy egy hatalmas és erélyes ember, a törzset vagy a hordát, dacára időleges szétszórtságának, a legrövidebb idő alatt is hatalmas politikai egységgé fogja össze. Az ilyen összefogás mindenkor erős hatással volt kifelé, különösen a szomszédos békés földművelő népekre, amelyek ezáltal gyakran függőségbe, adófizetői viszonyba, alattvalói sorsba kerültek.

A nomád népeknek ez a fent vázolt rendi és törzsi szervezete, mint látjuk, nem katonai alapokon nyugszik és kezdeményezése nem politikai — ahogy ezt egyes történészeink elképzelték — hanem egyesegyedül gazdasági alapon, a nomádpásztorokodás gazdasági rendjéből fejlődött ki.

11.

A nomádok szeretik a minél nagyobb nyájat, mert az nagyobb jólétet és tekintélyt biztosít. S bár óriási nyájakat nevelnek, mégsem szabad hogy a fák az évig nőjenek, illetőleg a nyájak túlságosan elszaporodjanak, mert ennek következménye a rendelkezésre álló legelőterület gyors kimerülése. Ha tehát a nyájak különösen kedvező körülmények folytán túlságosan elszaporodnak, szét kell osztani őket. A szétszított részek ezentúl külön-külön legelőket keresnek fel, s ezáltal feloszlik az emberi közösség is.

Minden egyes legelőterületen csak bizonyos számú állat talál megélhetésre, minden egyes nyáj pedig csak bizonyos számú ember részére biztosít kellő megélhetést. Tehát minden családnak és törzsnek szüksége

van bizonyos méretű és minőségű legelőterületre, hogy megélhessen. Ez okból nem lehetnek az emberi közösségek túlnagyok, túlközel sem élhetnek egymáshoz. Egy-egy nomádnép ezért bizonyos számú, messzire szétszórt törzsből vagy csoportból áll, amelyek külön-külön legeltetik az állataikat. A népnek egyes csoportjai csak ott szaporodhatnak nagyobb mértékben, ahol különösen jó legelők találhatók. Ilyen helyeken keletkeznek az ú. n. erős törzsek:

Már most az a kérdés, elég biztos alapon nyugszik-e ez a gazdálkodási mód és az, hogy mekkora embertömeget tud ez eltartani?

Nagyjában és általában elég jó gazdasági alapot ad az állattenyésztésnek ez a módja. Kedvező időben pl. a juhoknál az évi szaporodás 30 százalékra tehető. Az ilyen gyorsan szaporodó birtokállomány nagy jólétet biztosít a tulajdonosoknak. Mégis ennek a kizárólag csakis az állattenyésztésre alapított gazdálkodásnak bizonytalan a jövője. Az állatok sokféle veszedelemnek vannak kitéve. A szokatlan kemény tél vagy túlságosan száraz nyár tönkretetheti a legelőt, ez éhséget jelent az állatoknak. Ilyen esetben sürgősen el kell vándorolni más kedvezőbb vidékre. De bizonytalaná teszi az életüket más is. Mivel a nyári legelő, mint láttuk, köztulajdon, a használat joga mindig az először odaérkező családé. Ugyanez áll a kútak használatára is. Minden család kénytelen tehát azzal számolni, hogy az előre kiszemelt helyet és kútát már másoktól elfoglalva találja. Ezért a férfiak kerülő úton előre lovagolnak, hogy e tekintetben tájékozódjanak. Mert ha elkéstek, más terület után kell nézni, de ezzel már bizonytalaná vált a helyzetük, mert nem lehet előre tudni, hogy az új és ismeretlen területen mennyi időre való táplálék van, milyen minőségű az, s elegendő víz van-e ott. Ez okból szoktak azok az elkésedett harcok kitörni az egyes törzsek között, ha a régtől használt legelőt egy másik törzstől találja elfoglalva. Ezek a harcok pedig a létért szólnak. A pásztorok, akik a nyájuk biztonságáról gondoskodnak, s gyakran kénytelenek fegyvert fogni, hol a vadállatok, hol a rablók ellen, de a jobb legelőért is harcolnak, természetesen bizonyos harcias szellemben élnek. Ebből fejlődött a nomádpásztornépek azon erős fölénye, amellyel a szomszédos földművelő népek felett rendelkeznek. S ebből magyarázható az a körülmény is, hogy ezekből a vándorlegeltetést folytató népekből váltak a világ legkitűnőbb hadseregei; a hunok és mongolok legyőzhetetlen katonái.

A középpázsiai török és mongol népeknek a történelem folyamán történt hirtelen és megmagyarázhatatlan hatalomra jutása, felvirágzása és mindent elsöprő ereje, nem csupán egy-egy kiváló vezető egyéniség erélyének és zseniáltságának a következménye, hanem ezzel együtt a nép váratlan gazdasági fellendülése volt az oka. Éppen így volt ez a népek és

hatalmak hirtelen elpusztulásával és eltűnésével is: egy-két gazdasági katasztrófa, az állatállomány hirtelen pusztulása, s vége volt a hatalomnak is.

Tipikus nomádpásztor alapítás volt pl. az egykori Karakitai császárság. Ázsia szívében feküdt, nyugaton az Aral-tó és a Syrdarja, keleten az Altai-hegység és a Gobi-sivatag határolta. Délen a Kuën-hun-hegység választotta el Tibettől. Fővárosa Kasgar volt, a mai Keletturkesztánban. Ez a „császárság“ a belsőázsiai népek vad össze-vissza tolodásában keletkezett, de helyzeti állandóság nélkül volt. A „birodalmat“ az akkor éppen leghatalmasabb nomád törzs fejedelmének jurtja köré lovagolták és rabolták össze. De mert nem volt földhöz kötött, rövid életű volt, eltűnt a történelem színpadáról egy rövid évszázad múlva, anélkül, hogy valamelyes nyomot hagyott volna maga után. Csakúgy, mint számtalan más nomád „birodalom“. Népének is ugyanaz volt a sorsa, mint ama számtalan nép-egyvelegnek, amelyeket a világtörténelem vihára Ázsia nagy szérűjén összesodort és egy idő múlva újra szétűjt.¹⁰

A keleti „birodalmaknak“ lassú gyengülése és hirtelen összeomlása, amit Németh Gyula is felemlít a könyvében,¹¹ szerintem csak azzal magyarázható, hogy egy óriási állatvész vagy rendkívül kemény telek megtizedelik vagy megsemmisítik az állatnyájukat. A gazdasági létalap pusztulásával összeomlik a politikai hatalom is.

Cs. Sebestyén Károly.

A szöveg között idézetten kívül felhasznált irodalom:

- P. S. Pallas, Sammlungen historischer Nachrichten. 1776—1801.
 C. H. Hase, Herrn Nikolaus Rytschkow Tagebuch. 1774.
 P. S. Pallas, Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs. 1776—78.
 J. G. Georgi, Bemerkungen einer Reise im Russischen Reich, 1775.
 „ Beschreibung des Russischen Reiches. 1799.
 „ Russland, 1783.
 H. A. Zwick u. J. G. Schill, Reise von Sarepta. 1827.
 J. G. Scharrer, Neustes Gemälde von Asien. 1829.
 Fr. Goebel, Reise in die Steppen des südlichen Russland, 1838.
 Ujfalvy, Das russische Turkestan, Globus, XXXVI, 1879.
 N. v. Prschewalski, Reisen in der Mongolei, 1881.
 „ Reisen in Tibet. 1884.
 E. Hahn, Von der Hacke zum Pflug. 1919.
 F. Krause, Das Wirtschaftsleben der Völker. 1924.
 R. Karutz, Unter Kirgisen und Turkmenen.

¹⁰ I. Barkhausen, Das gelbe Weltreich, 103.

¹¹ I. m. 13.

- H. Lautensach, Laenderkunde 1926.
W. Gerbing, Das Weltbild der Gegenwart. 1926.
E. v. Hartmann, Durch die Steppen Sibiriens. 1933.
R. Krasser, Mongolen, Lamas und Dämonen. 1932.
M. Prawdin, Das Erbe Tschingis-Chans. 1935.
J. Barckhausen, Das gelbe Weltreich. 1935.
H. Haslund-Christensen, Zajagan. 1936.

(*Deutscher Auszug*). Die Lebensform des Hirtennomadentums. Verifiziert auf Grund der Literatur ein Bild über Lebensform und Wirtschaft des eurasiatischen Hirtennomadentums. Infolge der Unkenntnis dieser sind auch über die Lebensform der alten Ungarn in der Lit. viele unrichtige Ansichten anzutreffen, die berichtigt werden: 1. Nicht Beutezüge und Handel bildeten die Grundlage der Wirtschaft der Steppenvölker und der alten Ungarn. — 2. Die Halbnomaden stehen kulturell und politisch durchaus nicht höher als die Vollnomaden; im Gegenteil. Die alten Ungarn waren aber nicht Halb-, sondern Vollnomaden. — 3. Die Winterlager der Hirtennomaden befinden sich immer in der Nähe von Flüssen, wo es für die Herden auch noch im Winter notdürftige Weiden gibt: auch die Winterlager der alten Ungarn befanden sich nicht des Fischfanges wegen an Flüssen. — 4. Wenn Hirtennomaden irgendwie ihre Herden verlieren, so sind sie oft gezwungen, als Hörigen reicher Stämme Ackerbau zu treiben (die ganze Umgebung des auch für die Landwirtschaft geeigneten Winterlagers befindet sich auch bei Nomaden im Privatbesitz). Und weil eine breite Schicht der Ackerbauerterminologie im Ung. türk. Ursprungs ist, so kann sie nur durch türkische Hörigen der alten Ungarn vermittelt worden sein; der Ursprung dieses Hörigentums war vermutlich Kriegsgefangenschaft. — 5. Der nomadische Stamm beruht nicht auf militärischer oder politischer Grundlage, wie sich das einige Historiker vorgestellt haben, sondern er wurzelt einzig und allein in der Wirtschaft der Nomaden. — 6. Entstehung, Aufschwung und plötzlicher Untergang von „Nomadenreichen“ ist in erster Linie durch Gedeihen des Vielbestandes, bzw. durch die manchmal schrecklichen Schäden in der Wirtschaft der Nomaden zu erklären.